

УДК: 336.02 (091)

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ ВІД ЧАСІВ СРСР ДО СУЧАСНОСТІ

Задворних С.С.

Черкаський державний технологічний університет

В статье рассмотрены урны теневой экономики в Украине на современном этапе, определено актуальность борьбы с этим явлением и разработано систему периодизации теневой экономики для Украины.

Ключевые слова: «грязные» деньги, электронные деньги, киберпреступление, теневая экономика.

The article deals with the levels of shadow economy in the present-day Ukraine, the topicality of this phenomenon on management has been stated, the periodization system of shadow economy for Ukraine has been developed.

Keywords: “dirty” money, electronic money, cybercrime, shadow economy.

Постановка проблеми. Тіньова економіка набула на сучасному етапі значного поширення. Про актуальність вирішення цієї проблеми свідчить оцінка міжнародного рейтингового агентства Standard & Poor's, тіньова економіка в Україні складала в 2011 році близько 50% ВВП [1]. Подолання тіньової економіки в Україні було одним із пріоритетних напрямів державної політики Президента України. Також у Національній антикорупційній стратегії на 2011-2015 роки відзначається, що до основних напрямів реалізації Національної антикорупційної стратегії належить запобігання тінізації економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Деякі аспекти функціонування тіньової економіки з'ясовано в працях науковців: І. Пригожин з'ясував причини виникнення тіньової економіки; Ф. Шнайдер – провів аналіз та оцінку рівнів тіньової економіки по країнах світу; Р. Акутаєв дослідив «підпільний» сектор економіки; В. Бурлаков, П. Андрушко, І. Туркевич, С. Яценко розглянули кримінальний аспект незаконної економічної діяльності; зокрема, що стосується класифікації, дослідження в цьому напрямі містяться у працях О. Турчинова та публікаціях Інституту економічних реформ.

Постановка завдання. Мета статті полягає у виявленні характерних рис тіньової економіки в Україні з часів СРСР до сучасності та розробці чіткої класифікації тінізаційних процесів, щоб на основі наявного досвіду краще зрозуміти причини значного рівня тіньової економіки в Україні та використати отриманий досвід у боротьбі з цим явищем.

Виклад основного матеріалу. Тіньова економіка в Україні має такий рівень:

- за даними МЕРІТУ в 2010 році тіньовий сектор складав 38% ВВП;
- за даними Держкомстату він становив 17,7% ВВП;
- дещо інші дані подає Світовий банк, згідно з якими в 2010 році рівень тіньової економіки в Україні сягнув рівня близько 58,1% ВВП;
- за даними відомого міжнародного рейтингового агентства Standard & Poor's, тіньова економіка в Україні складала в 2010 році близько 48-50% ВВП;
- австрійський економіст Ф. Шнайдер називає іншу цифру – 54,9%;
- журнал Economics оприлюднив показник в 55,1%, а К.І. Новікова та А.Р. Ільїна розрахували показник 37,4% від ВВП.

Розбіжності у даних щодо тінізації економіки в Україні показано на рис. 1.

Для визначення шляхів подолання тіньової економіки дослідимо витоки тінізації фінансових потоків. Нині чітка система періодизації тінізації фінансових потоків для України відсутня. Тому розробка такої системи, яка б включала в себе основні етапи розвитку тінізації фінансових потоків від часів СРСР і до сучасного етапу є важливою, оскільки дасть змогу на основі наявного досвіду краще зрозуміти сутність тіньової економіки в Україні та використати ці знання у боротьбі з тіньовою економікою.

З'ясуємо історичну періодизацію в СРСР. Протягом 1917-1950-х рр. тоталітарний режим майже унеможливило отримання тіньових доходів. Відсутність приватної власності, доходи всіх підприємств отримує лише держава, вона ж виплачує заробітну платню. Встановлено жорсткий контроль за економікою держави. Проте тіньова економіка існувала і в той час. Вона не була офіційно визнаною і слугувала для забезпечення населення необхідними дефіцитними товарами, які держава не могла виробити, та сировиною, виробництво якої коштувало державі надто дорого або займало надто багато часу, проте була необхідна для діяльності підприємств. Кінець цього періоду припав на початок 50-х років. Отже, 1917-початок 1950-х – етап функціонування тіньових ланцюгів у сфері виготовлення та торгівлі дефіцитними товарами. Для цього етапу характерні жорсткий контроль за економічною системою, обмеження можливості отримувати тіньові доходи, перетворення тіньового сектора економіки на сектор допоміжного забезпечення держдефіцитними продуктами праці.

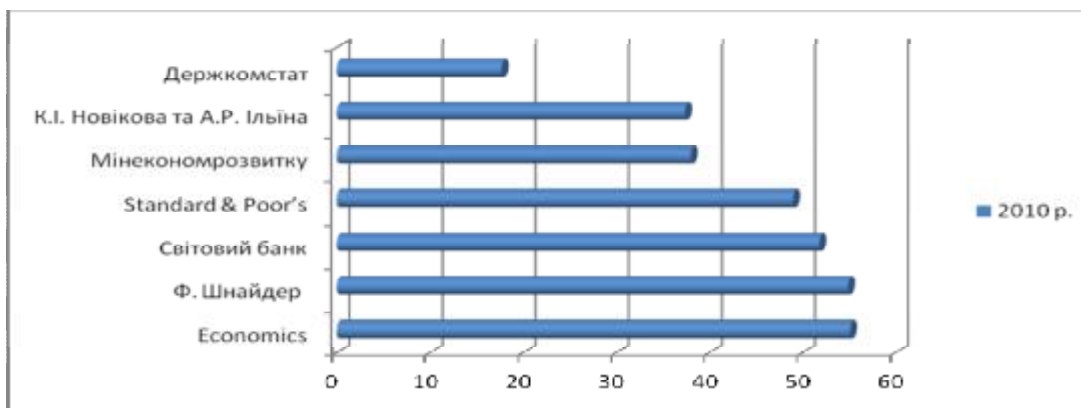

Рис. 1. Рівні тіньової економіки в Україні в 2010 році за різними оцінками в % від ВВП

Згодом почалося різке зростання тіньового сектора економіки до 60% офіційного ВВП. Пояснюється це тим, що раніше тіньова діяльність обмежувалась, а після послаблення тоталітарного режиму отримала свого роду карт-бланш. Офіційно вона не визнавалась, наявні схеми не блокувались. Таким чином, до 80-х років розвиток тіньової економіки набув такого розмаху, що загрожував стати чимось на кшталт «альтернативної економіки» [4]. Деякі фахівці вважають, що навіть у командній та тоталітарній економіці завжди знайдеться місце для тіні, а також, що при соціалістичному режимі це не лише нормальне явище, але й має позитивний вплив на економіку в цілому.

Отже, з 1950 до 1980 рр. почався етап збільшення частки сектора тіньової економіки до 60% офіційного ВВП. Для цього етапу були характерні невизнання наявності тіньової економіки, ігнорування діяльності наявних тіньових схем, значний розвиток тіньового сектора економіки, що міг за обсягами конкурувати із державною економікою.

Наприкінці 80-х рр. тіньовий сектор був настільки розвинутий, що охоплював уже за різними оцінками від 200 до 500 мільярдів карбованців на рік, що становило загрозу для держави. Активно досліджувалось явище тінізації, створювались механізми щодо запобігання цього явища. Деякими науковцями було навіть висунуто пропозицію виокремлення цілої галузі гуманітарних наук – економічної кримінології [2]. Проте дослідження тіньової економіки мало у цей час поверхневий характер, оскільки вважалося, що це явище більше характерне для капіталістичних країн, у СРСР ця тема порушувалась здебільшого у зв'язку із вирішенням питань, пов'язаних із подоланням незбалансованості радянського споживчого ринку.

У цей час з'являлись нові види отримання нетрудових доходів – в основному за рахунок розкрадання майна підприємств, присвоєння великої частки коштів, спрямованих на екологічні програми. У цей час було створено програму «500 днів», за якою вважалося, що майже 90% тіньової економіки можна усунути за допомогою заходів щодо формування ринку [3]. Було ініційовано розробку спеціального законодавства, спрямованого на боротьбу з нетрудовими доходами, тобто проти тіньової економіки. Роботу над проектом цього закону очолив заступник Генерального Прокурора СРСР В.В.Найдьонов. Проект було підготовлено до кінця 1985 р. та прийнято Верховною Радою СРСР як Закон. Недієвість закону пояснювалась відмінністю прийнятого закону від початкового варіанту проекту. Найвідомішим випадком розкрадання майна в СРСР є так звана «єлисеївська справа», коли виявилось, що в магазині «Єлисеївський» проводились численні махінації з продовольчими товарами і навіть продаж червоної ікри на експорт. У результаті директора магазину було розстріляно та порушено в загальному більше 100 супутніх кримінальних справ.

Отже, незважаючи на досить активні заходи з дослідження тіньової економіки, так і не було дано навіть визначення цьому явищу. Таким чином, з 1980 до 1990-ті рр. тривав етап тінізації шляхом розкрадання державного майна та коштів цільових державних програм. Для цього етапу були характерні визнання існування тіньової економіки, створення механізмів запобігання розвитку тіньової економіки, розкрадання майна підприємств та коштів екологічних програм, розробка спеціального законодавства, спрямованого на боротьбу із нетрудовими доходами.

Результати проведених досліджень тіньової економіки в часи Радянського Союзу відображено в таблиці 1.

Розпад Радянського Союзу дав поштовх новому витку тінізації, адже не було чітко розробленого законодавства, управлінський апарат перебував у процесі переформування, шалені податкові ставки примушували людей приховувати свої доходи (в 90-х рр., наприклад, офіційно заробити 100 доларів США було неможливо за допомогою прогресивної ставки прибуткового податку з фізичних осіб, що могла зростати до більше ніж 90%).

У першій половині 90-х рр. про тіньову економіку в Україні та боротьбу з нею мова взагалі не йшла. Її розмах сягає просто астрономічних показників та охоплює всі сфери людського життя. Це етап неконтрольованого нагромадження тіньового капіталу. Він тривав з 1990 до 1993 року. Для цього етапу

були характерні абсолютна відсутність контролю з боку органів державної влади тіньовими потоками, розквіт бандитизму та «чорних ринків».

Таблиця 1

Періодизація тіньових фінансових потоків для СРСР

№	Етап	Характерні ознаки
1	Функціонування тіньових ланцюгів у сфері виготовлення та торгівлі дефіцитними товарами (1917-початок 1950-х рр.)	жорсткий контроль за економічною системою, обмеження можливості отримання тіньових доходів, перетворення тіньового сектора економіки на сектор допоміжного забезпечення держави дефіцитними продуктами праці
2	Збільшення частки сектора тіньової економіки до 60% офіційного ВВП (1950-ті – 1980-ті рр.)	невизнання існування тіньової економіки, ігнорування діяльності наявних тіньових схем, значний розвиток тіньового сектора економіки, що міг за обсягами конкурувати із державною економікою
3	Тінізація через розкрадання державного майна та коштів цільових державних програм (1980-ті – 1990-ті рр.)	визнання існування тіньової економіки, створення механізмів запобігання розвитку тіньової економіки, розкрадання майна підприємств та коштів екологічних програм, розробка спеціального законодавства, спрямованого на боротьбу із нетрудовими доходами

Проте в 1994 р. створюється перша лабораторія дослідження тіньової економіки в Національному інституті економічних програм НАН України, проводиться аналіз тіньових фінансових потоків. Це стало першим кроком у боротьбі з тіньовою економікою. У цей час діють надзвичайно високі податкові ставки, що сприяє масовому виведенню тіньового капіталу за кордон.

1994-1997 рр. – етап формування міжнародних тіньових потоків. Для цього етапу характерні надзвичайно високі податкові ставки, масове виведення тіньового капіталу за кордон, проведення аналізу тіньових фінансових потоків, створення Лабораторії досліджень тіньової економіки.

З 1998 р. починається етап різкого скорочення обсягів тіньових потоків, що тривав до 2000 р. Для цього етапу характерні скорочення обсягів тіньових потоків, адаптація національного законодавства до світових норм, боротьба із неконтрольованою тінізацією фінансових потоків.

Масове введення в дію комп'ютерних систем після 2000-го р., використання Інтернету, ведення та подання звітності в електронному варіанті, поява електронних платіжних систем, зростаюча частка «електронних» грошей – все це сприяє появі нових способів ухилення від декларування доходів, сплати податків та дає змогу здійснювати нові економічні злочини.

По всьому світу виникають центри, діяльність яких спрямована на подолання економічних кіберзлочинів чи запобігання механізму приховування коштів (у кожній країні є свій центр, зазвичай державний, Інтерпол також здійснює таку діяльність, незабаром передбачається створення Європейського центру боротьби з кіберзлочинністю. Хоч багато із них і є досить дієвими, та проблема залишається і вирішити її на сьогоднішній день не вдається (за оцінками SymantecCorp, світова економіка щорічно втрачає від кіберзлочинності в розмірі приблизно 114 млрд. USD). Отже, початок 2000-х років поклав основу ще для одного етапу в розвитку тіньової економіки – розвитку економічної кіберзлочинності, що триває і сьогодні. Таким чином, для цього етапу характерні злочини, пов'язані з «електронними грошима», перехід до електронної фінансової звітності та поява нових способів тінізації, пов'язаних із цим, поява центрів боротьби з економічними кіберзлочинами.

Результати виконаних досліджень тіньової економіки в часи незалежності України відображено в таблиці 2.

Таблиця 2

Періодизація тіньових фінансових потоків для України

№	Етап	Характерні ознаки
1	Неконтрольоване нагромадження тіньового капіталу (1990 – 1993 рр.)	Абсолютна відсутність контролю з боку органів державної влади тіньовими потоками, розквіт бандитизму та «чорних ринків»
2	Формування міжнародних тіньових потоків (1994 – 1997 рр.)	Надзвичайно високі податкові ставки, масове виведення тіньового капіталу за кордон, проведення аналізу тіньових фінансових потоків, створення Лабораторії досліджень тіньової економіки
3	Різке скорочення обсягів тіньових потоків (1998 – 2000 рр.)	Скорочення обсягів тіньових потоків, адаптація національного законодавства до світових норм, боротьба із неконтрольованою тінізацією фінансових потоків
4	Розвиток тіньової кіберзлочинності (2000 рр. - ...)	Злочини, пов'язані із «електронними грошима», перехід до електронної фінансової звітності та поява нових способів тінізації, пов'язаних із цим, поява центрів боротьби з економічними кіберзлочинами

Як видно із проведеного дослідження, в Україні тінізація фінансових потоків зазнала багатьох перетворень.

Висновки. Тіньова економіка на сучасному етапі набула значного поширення в Україні. Подолання тіньової економіки є пріоритетним напрямом економічної політики України і для подолання цього явища необхідно виявити особливості його розвитку.

У подальших дослідженнях доцільніше сконцентрувати увагу на дослідженні характерних рисах тіньової економіки, починаючи з 2000-го р., оскільки рівень тіньової економіки в Україні є одним із найвищих, що свідчить про необхідність розробки більш ефективних заходів боротьби з цим явищем.

Література

1. Новини України і світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://newsru.ua/finance/06apr2011/spvvp.html>
2. Соснина С. Глава НБУ как реалист // Украинские деловые новости. – 1996. – №1. – С. 14–18.
3. Ореховский П. Статистические показатели и теневая экономика // Российский экономический журнал. – 1996. – №4. – С. 55–58.
4. Пасхавер А. Теневая экономика Украины в переходном периоде // Деловой мир. – 1996. – №148. – С. 45-60.